

Mikluš, Michal

[Mika, M. Stručný přehľad ruskej morfológie]

Opera Slavica. 1999, vol. 9, iss. 2, pp. 47-50

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117086>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

чальный гласный флексии” místo správného “koncový konsonant základu”. Na s. II, 116 jsou k sobě omylem přifazeny tvary *сорвал – собранный*. Na s. II, 129 v oddílu o slovesné slovtvorbě se mimo jiné říká: “Следует иметь в виду, что существительное может быть синтаксическим отглагольным дериватом в одном своем значении, а в других – представлять собою результат серьезных лексических изменений. Ср., например, *автоматически упаковать товар – автоматическая упаковка товара*, где существительное *упаковка* обозначает конкретный предмет (obal).” Ve spojení se slovem *automatický* jde však o původní význam *balení*, takže v příkladu třetí člen na význam *obal* chybí.

Jen ojedinělé příklady ve skriptech nechtě prozradí, že text vznikl před deseti lety, srov. vzor *пионер*, příklad *борьба трудящихся за свои права* (jistěže věcně existuje i dnes, ale slovně jde o klišé spjaté s předešlým režimem), *октябренок* (*jistkra, budoucí pionýr*). Těchto případů je však málo a odborně je text zcela současný.

Recenzovaným skriptům bych tedy chtěla popřát, aby je často brali do ruky nejen studenti, kteří tak budou činit do jisté míry “z donucení” v hrůze před obtížnou zkouškou z ruské morfologie, ale rusisté vůbec, současní i bývalí, kteří si v nich mohou mnohé poznatky osvěžit a doplnit. Zvláště pro filology gramaticky zaměřené se nabízí srovnání: jestliže řečeno Nezvalovými slovy (Edison) *To je dobrodružství jako na moři, uzamykati se v laboratoři*, je možné i při promýšlení mnohých partii skript prožívat dobrodružství poznání, protože uchopit ruský morfologický systém a adekvátně ho interpretovat vyžaduje značné myšlenkové úsilí a jazykový materiál pořád klade badatelům řadu otázek, které na své vyřešení teprve čekají.

Zdeňka Trösterová

Mika, M.: Stručný prehľad ruskej morfológie. Banská Bystrica. Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Katedra slovanských jazykov. TRIAN, s.r.o., 1997, 114 s.

Ako konštatuje autor vo veľmi stručnom predslove svojej knihy, ide o učebnú pomôcku či priručku, predurčenú pre študentov Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, spracovanú a vydanú aj pod vplyvom nedostatku tohoto druhu študijnej literatúry, potrebnej na osvojenie morfológického systému každého prirodzeného jazyka. Ide teda o publikáciu zo základnej a podľa nás aj rozhodujúcej časti gramatiky, pretože je to „technika“ hovorenia, „technika“ syntaxe či komunikácie. Netreba teda zdôrazňovať, že ona dodáva slovnej zásobe každého jazyka príslušné formy a na základe určitých pravidiel organizuje lexikálne jednotky do vyšších jednotiek v závislosti od komunikatívnych zámerov komunikantov. Dá sa to však povedať aj tak, že morfológia odhaľuje pravidlá a modely, pomocou ktorých sa tvoria gramatické tvary slov v hovorenej i písanej jazykovej podobe. V dialektickej jednote

formy s významom a ich funkciou má zvlášť veľký význam pre vyučovanie cudzích jazykov, hlavným cieľom ktorých je naučiť učiacich sa jedincov používať jazyk ako prostriedok k oznamovaniu informácie tak pri receptívnej, ako aj pri produktívnej rečovej ústnej alebo písomnej komunikatívnej činnosti. Bez ohľadu na to, či ide o tzv. vedeckú alebo tzv. pedagogicko-didaktickú gramatiku, má ona pri produkcii či generovaní reči kódovaciu funkciu, ktorá sa realizuje (mathésiusovsky povedané) usúvzťažňovaním jazykových pomenovaní (slov a ich nominatívnych spojení) v rámci hierarchicky usporiadaných vyšších jednotiek. Gramatické kódovanie či generovanie reči tvorí teda predposlednú fázu kódovacieho procesu, posledná fáza ktorého je buď zvuková, alebo písomná materializácia príslušnej oznamovanej informácie. Pri receptívnej komunikácii má teda gramatika dekodovaciu funkciu, pretože umožňuje príjemcovi informácie chápať vzťahy a súvislosti jednotlivých slov v rámci vetných i nadvetných celkov a tým pochopiť jej obsah či význam. No a pretože každá ľudská činnosť, a teda aj vyučovanie gramatiky cudzieho jazyka, má svoj cieľ, vo všeobecnej rovine pri osvojovaní gramatiky ide o automatizáciu ovládania gramatických javov a štruktúr a nimi signalizovaných významov ako jedného zo základných predpokladov získavania komunikatívnej kompetencie, a to schopnosti dorozumieť sa v cudzom komunikačnom kóde.

Pretože recenzovaná nami príručka je „iba“ stručným prehľadom ruskej morfológie, nemôžeme sa nedotknúť pri jej recenznom hodnotení výberu v nej obsahu gramatického učiva a pojmu tzv. gramatického minima (pozri o tom napríklad Wilkins, D. A.: National syllabuses and the concept of a minimum adequate grammar. In: The communicative approach to language teaching. Edit. C. J. Brumfit a K. Johnson. London 1979. s. 91–98, ale aj inú literatúru). Vo vzťahu k minimu pripomenieme, že všeobecné gramatické minimum má prinajmenšom tri stupne, a to: 1) elementárne, nevyhnutné pre elementárnu znalosť cudzieho jazyka, napríklad pre základné školy a rôzne najnižšie stupne výučby začiatokov, 2) základné, ktorého znalosť je nutná na zvládnutie spoľahlivých základov cudzieho jazyka, napríklad na úrovni gymnázií alebo stredných odborných škôl a 3) súborné, ktoré je potrebné k spoľahlivému všestrannému ovládaniu cudzieho jazyka vyššej úrovne, napríklad na jazykových školách, pri filologickom štúdiu, štúdiu prekladateľstva a tlmočníctva ap.

Je známe, že princípy a kritériá výberu tzv. gramatického minima u rôznych autorov sú rôzne. V podstate však ide o: 1) rozsah či mieru použiteľnosti daného gramatického javu, 2) jeho pravidelnosť a 3) frekvenciu. K nim však je možné pridať princíp striktného zamerania gramatického materiálu na cieľ, princíp ekonomickosti či rentabilnosti, princíp systémovosti a v našich spoločenských podmienkach aj princíp kontrastný či konfrontačný, pretože ide o štádium vyučovania jazyka v bilingvistických podmienkach, t.j. po uzavretí jazykového substrátu materčiny vo vedomí učiaceho sa jedinca. Nezanedbateľné je ani to, či vybrané jazykové javy majú pevné miesto v centre gramatického systému, ba aj mikrosystému, alebo či stoja na jeho periférii, ako aj to, aká je vnútorná organizácia vybraných autorom gramatických javov v rámci stanoveného ním určitého gramatického minima.

Pozrime sa teraz konkrétnejšie cez tento nami stručne uvedený kritériovo-princípový projektor na Stručný prehľad ruskej morfológie od autora Michala Miku. Jeho aplikáciou na príručku zistíme, že hoci ide v nej o tretí stupeň výberu gramatického minima potrebného k spoľahlivému všestrannému ovládaniu ruského jazyka na vysokoškolskej, teda na najvyššej úrovni, z hľadiska rozsahu a miery použiteľnosti v nej gramatického materiálu, jeho pravidelnosti a frekvencie, ani z hľadiska jeho nevyhnutnej vedecko-teoretickej interpretácie nie je jeho riešenie najpresvedčivejšie. Veď je skoro všeobecne známe, že štruktúrna špecifika jazyka spočíva predovšetkým v určovaní či stanovovaní invariantov. Na základe zistiteľných zákonitostí určujúcich štruktúru kombinácií morfológických dištinktvých príznakov v morfémech či slovných tvaroch je totiž možné zistiť prezentovanú v nich a mimo nich ich štruktúru. Spájateľnosť morfológických dištinktvých príznakov sa totiž vždy podriadiť určitému kombinatórnemu pravidlu. Tak napríklad, rodové opozície sa kombinujú len s nepríznačným mužským rodom, alebo vôbec s nerodovým množným číslom. Štruktúra existujúcich kombinácií vyjadruje sa v samotnom tvare tejto schémy, ktorá napovedá ideu hierarchie vstupu morfológických dištinktvých príznakov do zväzkov, pretože tam, kde je štruktúra, tam je aj hierarchia. Ba navyše, zdá sa, že rozbaľovanie zväzku morfológických dištinktvých príznakov smeruje prednostne po linke nepríznačkových členov morfológických opozícií. Uvažujúc ďalej, ten fakt, že táto zákonitosť sa neobmedzuje len systémom podstatných mien, potvrdzuje aj kategoriálna štruktúra finitných slovesných tvarov. Len nepríznačkové v modálnom vzťahu tvary oznamovacieho spôsobu sa vyznačujú protikladom podľa osoby či ich komunikatívnej roly. Číže štruktúra morfológických zväzkov dištinktvých príznakov osobných slovesných tvarov sa v podstate vyznačuje tou istou črtou ako kategoriálna štruktúra slovných tvarov podstatných mien. Menej zreteľne sa javí situácia, keď sledujeme morfológické zväzky dištinktvých príznakov transpozičných slovesných tvarov, avšak nemôžeme nevidieť, že aj tu, nehľadiac na určité rozdiely, je podstatná zhoda so štruktúrou morfológických zväzkov dištinktvých príznakov jadra slovesného systému, t.j. osobných slovesných tvarov. Systém nepasívnych (nepríznačkových) tvarov je oveľa bohatšie rozvinutý v porovnaní so systémom pasívnych (príznačkových) tvarov. Nepríznačkový tvar neurčitku je jediným transpozičným tvarom, ktorý má modálnu opozíciu (privleč::privleč by). Nepríznačkové nepasívne tvary prídastí nedokonavého vidu sú, zdá sa, jediné z transpozičných tvarov, ktoré majú opozíciu podľa kategórie času (delajušij::delavšij). Vo všetkých ostatných prípadoch časový protiklad je v podstate totožný s vidovým protikladom. Formálnym prejavom tejto vidovo-časovej súvzťažnosti sú periférne, štruktúrne nepodstatné protiklady typu id'a::prid'a.

Svojráznosť systému transpozičných slovesných tvarov vysvetľuje sa vlastnou ich podstatou: na ňu vlastne nakladá svoju pečať funkčná objednávka spisovného a knižne-spisovného vyjadrovania, pretože väčšia časť zahrňujúcich ňou tvarov sú tvary štylisticky príznakové. V dôsledku toho sa ruský jazykový systém formuje nie bez účasti živelnosti vedomej alebo polovedomej jazykovej tvorby, resp. idiograficky.

Je úplne zrejmé, že táto nami stručne ocharakterizovaná štruktúra zväzkov morfológických dištinkčných príznakov formovala sa v jazykovom systéme ruského jazyka v dôsledku kumulatívneho efektu celého radu rôznočasových zmien, pochádzajúcich z rôznych prameňov. Tento fakt poukazuje na to, že jazykové zmeny, dokonca aj keď nie sú medzi sebou podľa prvotných svojich motívov späť, môžu sa v riečišti jazykového vývoja nadobúdať, spájajúc niektorý všeobecný zmysel, ktorý sa ideograficky stáva faktorom vnútornej jazykovej modelácie. Čiže krátko povedané, evolutívna teleológia si tak kliesni cestu v samotnom fungovaní jazyka ako semiotického systému. Preto si myslíme, že aj publikácie takéhoto žanru či typu by nemali obchádzať základné semiotické funkcie signifikatívnosti, nominatívosti, komunikatívosti a pragmatickosti jazykových znakov, neobchádzať o to viac, že všeobecne prijímaná definícia jazyka vo svetovej lingvistike je taká, že je to systém znakov. Okrem toho aplikáciu týchto semiotických funkcií na slovnodruhovú členenie jazyka je možné zjavne zjemniť a zexaktniť vyčleňované slovné druhy, ale aj spresniť opis celého morfológického systému, ktorý je iba jednou z dvoch častí gramatiky, hoci je „technikou“ komunikácie, a teda aj druhej časti gramatiky – syntaxe.

Použitím projektora morfológických dištinkčných príznakov a ich zväzkov bolo možné plastickejšie opísať aj jednotlivé morfológické kategórie a tvorenie. význam a fungovanie tvarov u ohybných slovných druhov. Predišlo by sa tak nepresnostiam takého výkladu, ako napríklad pri rozkazovacom spôsobe, kde sa mäkký znak pokladá za koncovku, hoci je to len diakritický znak a imperatív je zakončený nulovou koncovkou, a to nielen u typu vstaň, sjaď, ale aj čítaj, guľaj a ľag, u ktorého zákonite chýba, pretože neoznačuje mäkkosť zakončenia jeho základu.

Podobné nepresnosti či nedôslednosti bez použitia projektora morfológických dištinkčných príznakov a ich zväzkov možno nájsť aj pri opise iných morfológických javov. Vidieť to pri paradigmaticke, ale najmä pri triedení slovesa podľa produktívnosti a neproduktívnosti, kde sa hovorí o produktívnych a neproduktívnych triedach a izolovaných slovesách miesto produktívnych tried, paralelných neproduktívnych skupín, izolovaných neproduktívnych skupín a ojedinelých neproduktívnych sloviess. Sme presvedčení, že keby sa bol autor Stručného prehľadu oprel o fundamentálnu Karcevského prácu *Systém ruského slovesa*, vydanú v sérii prác Pražského lingvistického krúžku pod skratkou TCLP, bolo by toto triedenie ruského slovesa ďaleko presnejšie. Naše konštatovanie potvrdzuje aj tá skutočnosť, že všetky gramatiky vydané po spominatej Karcevského práci sú v tej alebo onej miere len obmenou triedenia ruských sloviess podľa neho.

Toto je iba niekoľko ilustratívne vybraných príkladov potvrdzujúcich neuplatnenie vedecko-teoretickej metódy dištinkčných príznakov a ich zväzkov v recenzovanom nami Stručnom prehľade ruskej morfológie Michala Miku. Pochopiteľne nájdeme v ňom aj určité nedostatky iného druhu. Nebudeme ich však vymenovávať, pretože príručka už bola vydaná. Miesto toho navrhujeme jej autorovi, aby v prípade jej druhého vydania (prvé vydanie s nákladom len 170 výtlačkou sa iste rýchlo minie) dal dôsledne zredigovať a zoponovať jej text a zabezpečil tak jej vyššiu kvalitu.

Michal Mikuš